

Jelena Kalderon, Beograd

Žene rabini

Sažetak

Osnovni cilj ovog rada je da odgovori na pitanje kako je, iz perspektive borbe Jevrejki za emancipaciju, došlo do stvaranja i realizovanja ideje o ženama rabinima (rabinkama), kao najozbiljnijem izazovu tradicionalnog jevrejskog društva.

Versko obrazovanje i društveni status koje ono sobom nosi, u tradicionalnom jevrejskom društvu imale su u istoriji samo retke, izuzetne žene. Promene u uvođenju formalnog sticanja verskog obrazovanja, donela su tek moderna vremena, tj. pojava Haskale i reformi koje je ona izrodila.

Mnogobrojne su posledice jevrejskog prosvetiteljskog pokreta, kako negativne tako i pozitivne. Iako se svetsko jevrejstvo podelilo u četiri denominacije, pozitivna promena svakako jeste promena položaja žena u tradicionalnom jevrejskom društvu. Pod uticajem liberalnih ideja Haskale, ženska deca i žene uopšte, počele su da stiču i formalno versko obrazovanje. Posledica toga je bila pojava žena koje su želele rabinsku karijeru.

Kako su u savremnom svetu žene već u XIX veku bile zastupljene u svim profesijama, pa i sveštениčkim, Jevrejke su, svesne svojih intelektualnih mogućnosti, tek počele da traže načine da postanu rabinke i uđu u rabinat. Načini na koje su sticale rabinsko obrazovanje zavisio je od denominacije kojoj su pripadale. Reformiski, konzervativni i ortodoksni pravac u jevrejstvu su na različite načine rešili ovo pitanje. Borba za izjednačavanje statusa i dalje traje.

Ključne reči: Haskala, jevrejska zajednica, rabinke, religijsko obrazovanje.

“Pravo govore kćeri Salfadove;
 podaj im pravo da imaju nasljedstva
 među braćom oca svojega, i
 prenesi nasljedstvo oca njihova na njih.”
 (Bamidbar, Brojevi, 27:7)

1. Uvod

Po izlasku iz Egipta, narod Izraela je četrdeset godina lutao pustinjom. Posle primanja Tore na Sinaju, pred ulazak u obećanu zemlju, Jevrejin Salfad je umro, ostavljajući iza sebe samo kćerke. Kako do tada ženska deca nisu bila naslednici, Salfadove kćerke su tražile od Mojsija to pravo da ne bi nestalo ime njihovog oca koji nije imao muške naslednike. Mojsije je izneo problem pred Gospoda i dobio odgovor da su Salfadove kćeri u pravu i da im pripada očevo nasledstvo.

Sve je počelo davne 1889. godine, kada je Meri M. Koen, novinarka i publicistkinja, postavila provokativno, ali u tom trenutku ipak samo retoričko pitanje „*Zar ne bi i naše žene mogle biti sveštenici?*” Na naslovnoj strani filadelfijskog *Jewish Exponenta*, u kratkoj priči „*Problem za Purim*”, Koenova je stvorila lik žene koja je postavila ovo pitanje.

Radnja priče, objavljene nekoliko dana pre Purima, odvija se u kući Lajone-la Martineza budućeg rabina. Martinez je pozvao nekoliko svojih prijatelja, među njima i tri žene, da diskutuju o jevrejskim temama. Susret se odigrao u njegovoj kući u noći praznika. Kao predsedavajući skupa, budući rabin je postavio temu za diskusiju koja se odnosila na rabine i njihov poziv. Predložena diskusija se pretvorila u propoved, ponudivši neku vrstu odgovora na postavljeno pitanje. Ubrzo je jedna od žena, Dora Ulman, preokrenula razgovor u neočekivanom pravcu postavivši pitanje „*Zar ne bi i naše žene mogle biti sveštenici?*”, Martinez se, iznenađen postavljenim pitanjem, obratio Dori i zamolio je da objasni ideju ili mogućí plan. Ulmanova je odgovorila da u životu žene postoje procesi koje muškarci ne razumeju i da žene o tome mogu bolje propovedati i podučavati od muškaraca, ne očekujući da žene mogu zameniti muškarce u predikaonicama, ali da mogu podneti teret ličnog obrazovanja i time doprineti napretku zajednice. Branila je svoju tezu navodeći Mirijam, Deboru, Hanu, Huldu i Ester, kao dobro poznate primere ženskog liderstva u jevrejskoj istoriji zabeležene u Bibliji. U nastavku rasprave stigla je i do tvrdnje da su žene stvorene za posao sveštenika, kao što su stvorene za bilo koju drugu profesiju.

U ozbiljnoj raspravi koja se razbukovala muškarci su tvrdili da čak i ako bi zajednica prihvatila ženu kao verskog lidera, teško da bi se takva mogla naći. Dora Ulman je rekla da među njenim drugaricama postoje neke koje snažno teže ovom pozivu i da im nedostaje malo priprema i podrške. Na primedbu da bi žena sveštenik izazvala podsmeh, usledila je reakcija da je svaki pravi razlog na početku osuđen na podsmeh. Ako bi se žene dokazale, podsmeh - koji nije ništa gori ni u muškom slučaju - bi prestao. Na kraju ove hipotetičke debate Ulmanova je citirala anonimnog hrišćanskog sveštenika koji je izjavio da „...Predikaonica nikada neće dostići svu svoju punoću i snagu, sve dok žene ne zauzmu svoje mesto u njoj, kao

ravnopravni interpretatori Božije reči.”⁵⁰

Zagovaranje ideje rukopoloženja žene u sveštenika nije se završilo objavljivanjem autorske priče Meri M. Koen. Nova ideja, rođena na praznik kraljice Ester, biće realizovana u praksi u vremenu koje je sledilo. Zašto je ova kratka priča važna? Osim inicijalno iskazane ideje o ženama sveštenicima u jevrejskom svetu, priča *Problem za Purim* je anticipirala retoriku i većinu argumenta koji su se pojavili u vrućim debatama o ovom pitanju u narednom veku. Zbog prvenstva u ideji i predviđanju budućnosti, ova priča je, iz istorijske perspektive, kamen međaš borbe Jevrejki za versku emancipaciju.

Argumenti izneti u priči, koji su činili okosnicu sučeljavanja u anglo-jevrejskoj štampi u decenijama koje su usledile, mogu se podeliti u dve grupe: na argumente koje su koristili protivnici ove ideje i argumente koje su koristili njeni zagovornici.

Protivnici ove ideje su kao glavne argumente navodili stav da bi samo nekoliko žena bilo sposobno za posao sveštenika. Osim podsmeha koje bi izazivale, protivnici su smatrali da je jevrejski narod preživio različite novotarije, ali da za ovakvu još nije spreman. Rukopoloženje žena u sveštenike bi predstavljalo potpun raskid sa tradicijom, a žene u predikaonicama bi feminizirale profesiju, ugrožavajući ugled i status muškaraca koji bi birali ovu karijeru.

Zagovornici ideje o rabinkama su smatrali da bi sva zanimanja, pa i sveštencička, trebalo da budu dostupna ženama. Odstranjivanje žena iz ove profesije nije pravedno, šteti profesiji, jer žene ženske probleme razumeju bolje od muškaraca i o njima mogu bolje suditi. Zagovornici su, dalje, smatrali da bi žene u rabinatu unele snagu duhovnog trvenja, karakterističnu za svoj pol i da njihovo rukopoloženje ne bi značilo radikalnu novinu, niti šizmu od prošlosti, jer u jevrejskoj tradiciji ima mnogo primera ženskog liderstva. Druga strana je tvrdila da sveštenice ne bi feminizirale profesiju niti bi ta profesija postala neatraktivna za muškarce. Naprotiv, podigla bi kvalitet i status svih rabinata, podižući nivo celog polja.

Ko je bila autorka priče *Problem za Purim*, koja nije samo postavila provokativno pitanje već je i imala dovoljno jaku viziju da predvidi tok događaja u bliskoj budućnosti?

2. Znamenite žene koje su pomerile tradiciju u XIX i XX veku

Meri M. Koen (1854 - 1911) je rođena 1854. u porodici više srednje klase u Filadelfiji. Koenovi su bili članovi vodeće tradicionalne sinagoge *Mikveh Israel*. Obrazovana i cenjena u svojoj zajednici, imala je mnogo iskustva u različitim obrazovnim i dobrotvornim aktivnostima. Odana judaizmu i jevrejskoj zajednici, bila je predodređena da igra aktivnu ulogu u debatama o važnim pitanjima i oblikovanju njihovog izraza u Americi. Bila je treća upravnik *Hebrew Sunday School*, prve institucije koja je ženi dala javnu ulogu u podučavanju judaizma, vodila je Religijski komitet škole i bila predsedavajuća u *Mikveh Israel Association*. Radila je kao prva dopisna sekretarka *Jewish Publication Society* i bila jedina članica izvršnog komiteta. Objavljivala je članke u mnogobrojnim časopisima, novinama i raznim pu-

⁵⁰ Pamela S. Nadell, *Women Who Would Be rabbis*, Beacon Press, Boston, 1-4.

blikacijama. Njeni radovi su bili široko citirani. Iako je pripadala tradicionalistima, često je pisala o položaju žena i njihovoj ulozi u jevrejskom svetu. Želeći održavanje tradicionalnog ali otvorenog oblika judaizma u Americi, bila je protiv reformskog pokreta koji je nazivala nesolidnim. Učila je celog života, a u poznim godinama čak i hebrejski jezik. Bila je aktivna i u široj društvenoj zajednici kao član *Pensylvania Women's Press Association*.⁵¹ Interesantna je slučajnost da je upravo žena koja se prezivala Koen, prva postavila pitanje o otvaranju sveštenečkog poziva za žene.

Meri M. Koen je bila obrazovana Jevrejka koja je igrala konkretnu ulogu u borbi protiv društvene nejednakosti žena i muškaraca. S jedne strane, bila je potpuno odana judaizmu, a s druge strane uspešno uključena u život šire zajednice, liberalne, protestantske Amerike u kojoj su žene osamdesetih godina XIX veka već bile lekarke, advokatkinje, profesorke, pa i sveštenice. Dakle, njen život je logično konvergirao u priču „Problem za Purim”, jer u danu u kome jevrejski dečaci i devojčice stavljaju maske i preuzimaju nesvakidašnje uloge, u danu kada se muškarci mogu obući kao žene, Koenova se odvažila da zamisli ženu kao sveštenika, zato što za nju nije postojao pol u duhovnosti. Verovala je da bi žena koja je svojom prirodom i mogućnostima predodređena da stane na bima, to trebalo i da učini. U svojoj priči je proročki rekla da će se tako nešto i desiti.

Naspram vizije Meri M. Koen stajala je duga tradicija koja je tvrdila suprotno. Jevrejke su oduvek bile vezane za dom i porodicu i nisu javno praktikovale veru. Sveštenečki poziv, vezan za duhovno vodstvo i javnu molitvu, iz najmanje dva razloga je bio ograničen na muškarce: 1. većina poslova koje su obavljali sveštenici bila je vezana za žrtvovanje životinja, što su po tradiciji radili muškarci (prvorodeni sinovi) – u doba Hrama, isključivim izborom pripadnika Levijevog plemena da vrše obrede žrtvovanja životinja, došlo je do reorganizacije i centralizovanja ovoga obreda, tako da je još manji broj muškaraca radio taj posao; 2. biološki razlog - bila je stroga zabrana nečistoće među onima koji su u Hramu vršili obrede - u pitanju nisu bili samo fizički nedostaci, već i telesne izlučevine. S obzirom na to da su žene u toku mesečnog ciklusa smatrane ‘nečistim’, nije iznenađujuće što su bile isključene iz službe u Hramu.⁵²

Budući da se jevrejski pojam sveštenika razlikuje od hrišćanskog, neophodno je naglasiti da je Koenova govoreći o sveštenicima, zapravo mislila na rabine. Jevrejski sveštenici - koeni, potomci Mojsijevog brata Arona iz plemena Levijevog, izabrani u biblijska vremena da vrše određene svete radnje povezane sa žrtvovanjem životinja i obredima u Hramu, posle uništenja Hrama izgubili su svoju funkciju. Koanim su nasledili rabini.

Za razliku od sveštenika u hrišćanstvu, rabin je u jevrejskoj verskoj tradiciji u doslovnom smislu učitelj, ali je to značenje evoluiralo tokom jevrejske istorije u više značenja. Tradicionalno, rabin je verujući Jevrejin koji je dovoljno obučan u stvarima alaha, tj. jevrejskog verskog zakona i jevrejske tradicije, da bi mogao da

.....
51 Za biografiju Meri M. Koen videti Dianne Ashton, *Crossing Boundaries: The Career of Mary M. Cohen*.

52 Tamar Frankiel, *The Sarah's Voice, Feminine Spirituality and Traditional Judaism*, 42.

instruira članove zajednice, odgovara na pitanja i rešava tekuće verske probleme. Po završetku rabinske škole, dobija pisani dokument, poznat pod nazivom *semiha*⁵³, koji mu potvrđuje rabinski autoritet. Rabin ima odlučujuću reč o pitanjima kašruta, šabata, jevrejskog kalendara i obredne čistoće. Osim ovoga, njegov posao je učestvovanje u rabinskim sudovima, kao i rad na povećanju broja verujućih Jevreja. Rabin može, ali i ne mora, da bude šliah cibur, tj. onaj koji vodi službu u sinagogi kao duhovni vođa zajednice.

Izraz *semiha* potiče od hebrejske reči *šmoh*, što znači prisloniti, nasloniti. Reč se pominje u nasleđenom vođstvu Jošue kao lidera dece Izraela posle smrti Mojsija (Bamidbar, brojevi 27:18-23). Po zapovesti Božijoj, Mojsije je stavio ruke na Jošuu, označavajući promenu liderstva. Rukopoloženi se naziva mus-mah. Reč rabin se prvi put javlja kao oznaka rabina Sanedrina tokom I veka nove ere. Rabini Sanedrina su bili rukopoloženi po tradiciji koja je poticala od Mojsija i koja se praktikovala generacijama u neprekinutom nizu. Posle 361. godine n.e. Sanedrin je rasformiran, a tradicionalno rukopolaganje je ukinuto. Danas je rukopolaganje potvrda da je neko stručan u pojedinim područjima Tore, što znači da može donositi odluke od javnog značaja.⁵⁴

Da bi se uspostavila jednoobraznost u upražnjavanju jevrejskih običaja i tumačenju zakona, postavljene su smernice za trajanje judaizma i njegovog jedinstvenog načina života. Te smernice su osnova za sistem zakona Tore, poznat pod nazivom alaha⁵⁵, koja je nastala iz 613 zapovesti iz Tore, zakona koje su postavili rabini i običaja koje upražnjava ceo Izrael. Pored Pisane Tore, postoji i Usmena Tora, koja predstavlja tradiciju interpretiranja i primene pisanog zakona. Ova tradicija se održavala kao usmena sve do drugog veka n.e, kad je zapisana u Mišni. U narednih nekoliko vekova dodatni komentari na Mišnu, poznati kao Gemara, zapisani su u Jerusalimu i Vavilonu. Mišna i Gemara zajedno čine Talmud koji je dobio drugu redakciju u petom veku n.e.⁵⁶

Stroga interpretacija Talmuda, kao krajnjeg obavezujućeg autoriteta u svim pitanjima vere i zakona⁵⁷, kaže da rabin može biti samo Jevrejin. Da bi verujući Jevrejin postao rabin, potreban i dovoljan uslov koji mora da zadovolji jeste sticanje odgovarajuće vrste obrazovanja. Prema tome, i verujuća Jevrejka bi morala da stekne obrazovanje u verskoj školi da bi postala rabin. Iako je danas neosporno da su žene sposobne da izučavaju Toru i Talmud, sticanje odgovarajućeg verskog obrazovanja u ženskom slučaju nije dovoljan uslov za rukopolaganje u rabina u ortodoksnom jevrejstvu. Razlog za to je alahičke prirode. U reformskom i konzervativnom jevrejstvu, u kojima se alaha u poslednjih sto godina sve slobodnije tumačila, ženama je omogućeno da sticanjem obrazovanja budu rukopoložene u rabine.

.....
53 Semiha – rukopoleženje.

54 Arije Kaplan, Priručnik jevrejske misli I, 211.

55 Ibidem, 232.

56 Arije Kaplan, Priručnik jevrejske misli I, Književno društvo Pismo, Zemun, 5763./2002,191.

57 Ibidem, 192.

Duga je i interesantna istorija o tome kako su studije Tore i Talmuda postale dostupne ženama. Ostvarujući izuzetne rezultate na polju sekularnih studija u poslednjih sto godina, žene su stekle pozicije sa kojih su počele da osvajaju tradicionalno i dominantno muško polje verskih studija. Kako jevrejski zakon prožima sveukupno jevrejsko življenje, ostvarivanje prava i mogućnosti za uvođenje i razvoj formalnog verskog obrazovanja za žene, pokazalo je njegov dinamički karakter u odnosu na promenjivu društvenu stvarnost. To nije samo priča o tradiciji dugoj više hiljada godina, koja je kulminirala u XX veku u gotovo revolucionarnom zakretu, već je i priča o modernim procesima formalizovanja ženskog proučavanja Tore i o sve značajnijoj ulozi žena u institucijama jevrejskog visokog obrazovanja.

Budući da obrazovanje nije jednoznačan entitet i da biti neškolovan, ne znači istovremeno i biti neobrazovan, neophodno je razlikovati formalne i neformalne načine sticanja obrazovanja. Izučavanje Tore kroz institucionalizovano školovanje je napredak ostvaren u okviru poslebiblijskog, rabinskog judizma. U talmudska vremena stvoreni su zakoni i institucije formalnog jevrejskog obrazovanja. Stvoren je termin *talmid haham* – učenjak mudrac. Kako jezik svedoči mnogo o načinu života i običajima, odsustvo ekvivalentnog termina u ženskom rodu, podržava činjenicu da su žene bile oslobođene izučavanja Tore, još u vreme Vavilonskog Talmuda. Ipak, u istoriji Jevreja ostale su zabeležene neke izuzetno obrazovane žene koje su obrazovanje stekle neformalnim putem, učeći od očeva ili supruga, poznatih učenjaka. Shodno tome, u istoriji jevrejskog ženskog obrazovanja prepoznata su dva ekstremna stava, zauzeta u vezi sa ovim problemom. Prvi, koji je tvrdio da bi očevi trebalo svoje kćeri da uče Tori, i drugi koji je tvrdio da očevi koji kćeri uče Tori, uče ih gluposti.⁵⁸

Najveći kodifikator i filozof u jevrejskoj istoriji, Majmonides, bio je protiv studija Tore za žene. Govorio je da će žena koja uči Toru biti nagrađena, ali da to nije isto kao u muškom slučaju, jer žene nemaju obavezu da to čine. Majmonides je takođe smatrao da su žene u većini slučajeva „siromašne u mogućnosti zaključivanja“, pogotovu kada je u pitanju usmeni zakon.⁵⁹ Bilo je i ekstremnijih stavova. Rabin Eliezer ben Hirkanus je govorio da je bolje da reči Tore izgore, nego da se prenesu ženi. Nijedan od ova dva ekstremna stava nije postao deo jevrejskog zakonodavstva, niti uobičajene prakse. Međutim, ono što se kroz milenijume formiralo iz ovih stavova jesu dva standarda. Jedan, za većinu žena u većini istorijskih perioda i drugi, za određene izuzetke.

Većina rabinskih autoriteta u istoriji se slagalo oko stava da žene ne samo da nemaju obavezu da uče Toru, već da ne bi ni trebalo to da čine. S druge strane je bilo jasno da su Jevrejke morale biti upućene u određene aspekte jevrejskog zakona, da bi mogle da drže košer kuhinju, pripreme kuću za šabat i praznike i podižu decu u verskoj atmosferi. Dakle, pravo pitanje nije bilo da li bi žene trebalo da uče Toru, već koliko, da li samo zakone ili i rezonovanje koje stoji iza njih? S obzirom na to da problem nije bio samo principijelne, nego i praktične prirode, postavljalo

58 Education of Jewish Women, Enciclopedia Judaica, 1986-87.

59 Hilkhhot Talmud Tora I, 13.

se i pitanje da li bi trebalo da uče iz tekstova ili iz primera, i ko bi trebalo da ih podučava? U većini slučajeva, ipak, postojala je saglasnost da se žene podučavaju u praktičnom delu zakona koji se odnosi na njihove obaveze u okviru porodice i domaćinstva.

Bez obzira na izuzetke i potrebu da sve žene uče da bi mogle da ispune porodičnu i društvenu ulogu, u najvećem broju slučajeva organizovano obrazovanje ženske dece u jevrejskim zajednicama je bilo zanemareno. Proučavanje Tore ni u jednoj zajednici nije ispunjavalo istu funkciju u svakodnevnom ženskom životu, kao što je to bilo u muškom slučaju. Muškarci su proučavajući Toru ispunjavali deo svojih verskih obaveza.

Renesansna Italija je bila prva zajednica u kojoj se problem ženskog obrazovanja ozbiljno shvatao. Postoje podaci o Talmud Tora školi u Rimu iz 1475. godine. Druge neaškenaske zajednice, koje su osnovali Jevreji koji su napustili Španiju 1492, takođe su pioniri u ovoj oblasti. U XVIII veku u Amsterdamu učitelj Moses Koen Belinfante uključio je devojčice u školu špansko-portugalske zajednice. U ovim zajednicama je podučavanje devojčica bilo izraz trenda reformisanja i modernizacije jevrejskog obrazovnog sistema.⁶⁰

Osim reformskih trendova koji su uglavnom zahvatili sefardske zajednice, postojao je još jedan faktor koji se pojavio u Evropi u XV veku. Reč je o pojavi i razvoju štamparstva što je dovelo do uspona literature za žene, prvenstveno na jidišu. Krajem XVI i početkom XVII veka rabini su priređivali i objavljivali knjige o ženskim dužnostima. Najpoznatije među njima su *Micvat našim*, izdate 1552. i 1588. u Veneciji, *Micvat hanašim* izdata 1627. u Hanauu i *Seder našim* izdata 1629. u Pragu⁶¹.

Knjiga koja je promenila jevrejsku ženu, ali i jevrejsku istoriju, bila je jedna verzija Petoknjžja na jidišu rabina Jakova ben Isaka Aškenazija. Reč je o *Zé'nah Ur'nah*, koja je bila antologija glavnog toka jevrejske verske literature od biblijskih vremena do šesnaestog veka. Ova knjiga je sadržavala komentare Rašija, rabina Behaja, priredene delove Talmuda, tehivot - posebne molitve napisane za žene i interpretacije biblijskih priča. Čitajući *Zé'nah Ur'nah* Jevrejke su prvi put mogle da razumeju diskusije koje su se generacijama vodile za porodičnim stolom. Čitale su je na šabat, pojedinačno i u grupama, kao i svojoj deci. Zato jer ova knjiga postala bestseller u naredna tri veka.⁶²

Krajem 18. veka, oko 1770. godine, u centralnoj i istočnoj Evropi se razvio Jevrejski prosvetiteljski pokret, poznat pod nazivom Haskala. Pripadnik ovog pokreta bio je poznat kao *maskil* – intelektualac. Iako je bila pod uticajem evropskog prosvetiteljskog pokreta, njeni koreni, karakter i razvoj bili su jevrejski. Prvi zagovornici Haskale bili su mišljenja da bi Jevreji trebalo da se uključe u glavni tok evropskog života reformisanjem tradicionalnog jevrejskog obrazovanja i napuštanjem života u getoima. To je značilo uključenje sekularnih predmeta u obrazovanje, usvajanje jezika šire zajednice umesto jidiša, reformisanje sinagogalne službe i sl.

60 Education of Jewish Women, Enciclopedia Judaica, 1986-87.

61 Carlbach, Julius, *Ze'nah Ur'nah: the Story of a Book for Jewish Women*, 42.

62 Ibidem, 42.

U tome su prednjačili pripadnici zapadne grane Haskale. Deo strategije je bio i uključivanje ženske dece i žena uopšte u sistem formalnog obrazovanja. Kada je Mozes Mendelson osamdesetih godina XVII veka preveo Toru na nemački koristeći se hebrejskom ortografijom, *Ze'edah Ur'edah*, koja je generacijama služila kao versko obrazovno uporište, bila je kritikovana kao loš uticaj i barijera za jevrejsku emancipaciju.

Jedan od odgovora na prosvetiteljstvo bio je i uspon religioznih pokreta koji su pokušali da postignu ravnotežu između tradicionalnog judaizma i modernizacije jevrejskog života. Stvoreni su reformski i neoortodokсни pokret, kao i istorijske škole koje su se kasnije razvile u konzervativni pravac. Osnivač neoortodoksnog pokreta Samson Rafael Hirš (1808-1888) ohrabrivao je devoјčice da idu u školu, gde se učila Tora, ali ne i Talmud. S obzirom da tradicionalni judaizam ne obavezuje žene da uče Toru, roditelji su počeli ćerke da šalju u nejevrejske škole. Devoјčice su počele da stiču obrazovanje i veštine koje su se umnogome razlikovale od intelektualnog univerzuma u okviru kojih su podizana njihova braća. Ova činjenica je posebno značajna, jer je njen neposredan rezultat bila asimilacija, tj. njena najozbiljnija posledica – pojava mešovitih brakova. To su bili počeci onoga što je Blu Greenberg, jedna od prepoznatljivih pripadnica *Jewish Orthodox Feminist Alliance* (JOFA), gotovo dva veka kasnije prepoznala kao odliv mozgova.

U Istočnoj Evropi je situacija, iz mnoštva razloga, bila drugačija. Zbog izuzetne snage hasidskog pokreta, tradicionalnog učenja u ješivama i uticaja snažnih ličnosti admoraим-hasidskih lidera, istočnoevropsko jevreјstvo je bilo sačuvano od verskih reformi. Međutim, ogromno siromaštvo istočnoevropskih Jevreja u XVIII i XIX veku dovelo je do radikalizacije prilika u zajednici, tako da se pocepalo na versko-ortodokсно i sekularno jevreјstvo. Ovakve prilike su dovele do ogromnog imigrantskog talasa usmerenog ka Sjedinjenim Američkim Državama.

Pre nego što je Haskala rođena, beogradski rabin Avraham ben Jichak Pardo 1862. godine objavio je knjigu *Nevestini dragulji*, u kojoj naglašava i hvali ulogu žene u jevrejskoј zajednici.⁶³ Nešto kasnije, ideje Haskale su dovele do popuštanja jakih patrijarhalnih stega karakterističnih za ortodokсне zajednice i u našoj zemlji. Obrazovane i samosvesne Jevrejke iz Beograda koje su vodile borbu za emancipaciju žena osnovalе su sefardsko *Jevrejsko žensko društvo* 1874. godine, kao i aškenasko žensko društvo *Dobrotvor* 1895. Godine 1919. osnovana je *Ženska radenička škola* za obrazovanje siromašnih devoјčica sa Jaliје.⁶⁴ Reforme koje su stvorene u zapadnoj Evropi imale su svoje eksponente i u Beogradu i Srbiji. Kako su decenije prolazile, uticaj reformi je sve više vodio beogradske Jevreје u sekularni život. Tragedija evropskog jevreјstva koja se desila tokom II svetskog rata snažno je preusmerila trend udaljavanja od tradicije i pospešila razvoj sekularnog načina života.

Nezavisno od šireg društvenog konteksta, verski ideal za muškarca uvek je bio izučavanje klasičnih tekstova. Međutim, društveno-ekonomske promene koje je donelo savremeno doba jevrejsku ženu su stavile u novu poziciju. Zараđivanje

63 Ženi Lebl, Jevrejske knjige štampane u Beogradu 1837-1915,110.

64 Ženi Lebl, Do konačnog rešenja, Jevreји u Beogradi 1521-1942, 351. i 364.

za život postalo je obaveza supruga i neudatih kćerki. Mnoge Jevrejke su zahvaljujući tome stekle znanja jezika, veštine komuniciranja i sl. U nekim delovima Evrope jevrejske devojčice su bile slate u katoličke internate, što je dovelo do toga da braća i sestre žive u potpuno drugačijim svetovima. Ove devojčice su bile izložene mnogobrojnim sekularnim pokretima, od socijalizma do radikalnog feminizma. Mnoge su počele da preispituju verske vrednosti i tradiciju koju su nasledile od roditelja. Na taj način se razvio dubok jaz između njihovih sekularnih dostignuća i relativnog zanemarivanja jevrejskog nasleđa. Poštovanje tradicionalnog jevrejskog učenja je slabilo, a posledično i patrijarhalni autoritet njihovih očeva, te je tako i legendarna međugeneracijska harmonija jevrejskog doma bila ugrožena. Devojčice su bile izložene sekularnoj literaturi koja je bila pod uticajem romantičarskih ideja i pokreta. Romantična ljubav je opisivana kao jedina moguća osnova za bračni odnos. Ovaj koncept je postao ozbiljna pretnja opstanku tradicionalne društvene strukture zasnovane na ugovorenom braku.

Slični problemi su postojali i u drugim zajednicama. U Americi je sekularno obrazovanje postalo važan kanal za mobilizaciju mladih imigrantkinja, jer je svet Tora za njih bio zatvoren. U semiautobiografskoj knjizi *Bread givers* Anzie Yezierske, objavljenoj 1925, u razgovoru roditelja naratorke Sare otac kaže da je "...proklet čovek koji ima žensko potomstvo", a majka odgovara da je "...prokleta žena koja mora da živi u Tora svetu, napravljenom samo za muškarce." Sara odlazi iz svoje porodice na koledž, kanališući tradicionalne jevrejske vrednosti sa novostecenim sekularnim iskustvima.⁶⁵ Ovaj primer iz literature verno odslikava porodične prilike imigranata i relativnu nesposobnost srednje generacije da nađe pravi odgovor na izazove savremenog življenja.

Tokom XIX i XX veka vodila se opšta borba za žensko visoko obrazovanje. Annie Nathan Meyer (1867-1951), jedna od osnivača *Bernard Collega* 1889. godine, bila je ćerka Jevrejina koji se jako protivio obrazovanju žena jer je smatrao da "muškarci mrze inteligentne supruge".⁶⁶ Očev rigidni stav očigledno nije smetao kćerki da se izbori za sopstveno obrazovanje i omogući isto drugim Jevrejicama. Povećanje nivoa sekularnog obrazovanja Jevrejki pokazalo je kolika je zapravo razlika između njihovog sekularnog i verskog znanja. Nekoliko decenija kasnije, prof. Mordecai Kaplan (1881-1983), osnivač četvrte denominacije američkog jevrejstva - rekonstrukcionista, piše da je pokret jevrejske emancipacije, tj. promena građanskog statusa Jevreja, više udaljio Jevrejku od judaizma, nego Jevrejina. Shodno tome, profesor Kaplan je pozvao na hitno versko obrazovanje žena.⁶⁷ Međutim, istoričari su prepoznali novi trend koji se pojavio dvadesetih godina XX veka. U pitanju je bio novi strah ranije nepoznat judaizmu, strah od verskog obrazovanja žena.

Krajem XIX i početkom XX veka bilo je, naročito u Evropi, neočekivanih i usamljenih primera podrške institucionalizovanom, verskom obrazovanju žena.

.....
65 Sarah Smolinsky's *Journey to Fullfilment*, by anonimus, January 1, 1995.

66 American Jewish Archives, Annie Nathan Mezer Papers, Biographical Scetch.

67 M. Kaplan, „What the American Jewish Woman Can Do For Adult Jewish Education,” in: *Jewish Education* 4 (Oct.–Dec. 1932), 139.

Godine 1903. na konferenciji poljskih rabina u Karkovu rabin Menahem Mendel Lands, admor-hasidski vođa iz Zaviercije, optužio je svoje kolege za zanemarivanje obrazovanja devojčica i pozvao na osnivanje škola koje bi se bavile ovim problemom. Njegov predlog je naišao na jednoglasno protivljenje. Najveći lični gest ideološke podrške pokretu za obrazovanje žena bio je odgovor Izraela Meira Hakoena (1838-1933), poznatog kao Hafez Haima, izuzetnog duhovnog vođe istočnoevropskog jevrejstva u prvoj trećini XX veka. Hafez Haim je rekao da u prošlosti nije bilo potrebe za institucionalizovanim obrazovanjem devojčica, ali da sada kada „tradicija očeva oslabi, sigurno je velika micva učiti devojčice Petoknjižju i ostalima knjigama, etici otaca i dr., da bi naša vera bila osvedočena i njima. Inače će devojčice skrenuti sa puta i napustiti našu veru...“ Ova podrška je bila od suštinske važnosti, jer ono što je nekada bilo zabranjeno, postalo je micva. Novina je počivala na historijsko-sociološkim osnovama, bila je ograničenog obima i odnosila se na sve žene, a ne samo na izuzetne.⁶⁸

Slično biblijskim vremenima, izuzetne žene su i u savremenom dobu bile pokretačka snaga. Pored Meri M. Koen, pojavile su se i druge.

Sara Šnirer (1883-1935) je inicirala promene. Pod uticajem sjajnog perioda u Beču, tokom kojeg je bila izložena uticaju duha nemačke neoortodoksije, ona je 1917. godine osnovala u Poljskoj pokret pod nazivom *Beit Jakov* (*Beis Jaakov*). Počevši sa vrtićem od dvadeset petoro dece u Krakovu, pokret je u predvečerje II sv. rata brojao oko četrdeset hiljada devojaka, raširivši se na nekoliko kontinenata u dnevnim i večernjim školama, učiteljskim seminarima, letnjim kampovima, omladinskim grupama, mesečnim žurnalima itd.⁶⁹

Vruće debate o ovom pitanju nisu se vodile samo u Evropi. S obzirom na to da se život američkog jevrejstva snažno aktivirao u XIX veku, težište borbe za emancipaciju se preselilo na američki kontinent. Reformski pokret u Sjedinjenim američkim državama počeo je da se razvija sredinom XIX veka doseljavanjem nemačkih reformističkih Jevreja. Širio se velikom brzinom i postao je dominantan sistem verovanja američkih Jevreja, najviše zahvaljujući nedostatku centralnog verskog autoriteta. Vođa ovog pokreta je bio rabin Isaac Mayer Wise (1819-1900), koji je došao u Ameriku iz Češke 1846. godine. Napisao je prvi molitvenik za američke Jevreje, *Minhag American* 1857, osnovao neke od danas najznačajnijih institucija reformskog jevrejstva – *Union of American Hebrew Congregations* 1873, *Hebrew Union College* 1875. i *Central Conference of American Rabbis* (CCAR) 1889. godine⁷⁰. Reformisti su osnovali i neke od danas najpoznatijih međunarodnih jevrejskih organizacija – *American Jewish Committee* i *Anti-Defamation League* Bnei Brita. Do 1880. više od devedeset procenata američkih sinagoga bilo je reformsko. Jedva su se razlikovale od protestantskih crkava, jer su njihovi rabini prihvatili radikalne promene u sinagogalnoj službi. Te promene su se uglavnom sastojale od izbacivanja hebrejskog jezika iz sinagogalne službe, služenja šabata u nedelju i tradici-

68 Role of women in judaism, Encyclopedia Judaica.

69 Museum of the Jewish People, Nahum Goldman Museum of Jewish Diaspora, online.

70 Biografija Isaaca Mayra Wisea, Enciclopedia Judaica, Sefton M. Temkin.

onalnih zabrana vezanih za šabat. Odbačeni su i kašrut i zakoni porodične obredne čistoće, kao neprihvatljivi modernom načinu života. Obred bar micva je zamenjen ceremonijom konfirmacije, a nada u restauraciju Izraela zamenjena je proglašenjem Nemačke za novi Cion.

Većina zajednica XIX veka je eksperimentisala sa novotarijama. Pojavile su se brojne nove obredbe i liturgijske inovacije. U sinagoge su uvedene orgulje, kantori su zamenjeni nejevrejskim, mešovitim horovima. Uvođenje mešovityh horova direktno je kršilo pravilo da žene ne dižu glas u javnoj molitvi. Napušteno je obeležavanje drugog dana praznika, tipičnog za galut. Negde se prestalo sa čitanjem Tore, odbačeni su ortodoksni molitvenici i obaveza pokrivanja glave. U sinagogi *Mikveh Isreal*, čiji je član bila Meri M. Koen, kantor je dekorisao sinagogu i uveo engleske prevode u molitvenike. Umesto ideje da sve što joj je potrebno devojčica može da nauči u kuhinji svoje majke, reformatori su uveli formalno versko obrazovanje. Pojavile su se prve žene učitelji, kao posledica ulaska žena učitelja u sekularne škole. Filadelfijska *Hebrew Sunday School*, čija je treća upravnica bila Meri M. Koen, ponudila je Jevrejka prvu javnu ulogu učitelja.⁷¹

Porodica, kao sfera jevrejskog verskog života koja je tradicionalno bila u posedu žene, dugo se nije prenela u sferu javnog, gde je inače religioznost locirana u Americi, već je ostala u privatnosti doma. Pod uticajem feminizacije u protestantizmu, neke Jevrejke iz srednje klase svoju religioznost su počele javno da ispoljavaju odlazeći u sinagoge, što je bilo u oštrm kontrastu sa običajima tradicionalnog jevrejstva. Godine 1851. u *Ansche Emet* sinagogi u Albaniju, Isaac Mayer Wise, osnivač *Hebrew Union Collega* i otac američkog reformskog pokreta, uveo je zajedničko sedenje. Reformski rabini su ovo smatrali napretkom u emancipaciji žena u sinagogama, jer su žene do tada sedele odvojene zavesom od muškaraca ili na balkonu. Reformski rabini su smatrali da devojčice sa dvanaest godina, za razliku od dečaka, nisu imale društvenu potvrdu zrelosti. Uvođenje potvrde verske zrelosti za devojčice, obreda bat micva, bila je nova afirmacija za judaizam i ukidanje diskriminacije ženskog pola. Dečaci su posle bar micva mogli da budu deo minjana i da se posvete karijeri u rabinatu, što nije važno za devojčice. Dakle, obred bat micva je bila prva i jedina prilika za devojčice da stanu na bima i govore pred zajednicom.

Isaac Leeser (1806-1868) koji je 1824. došao u Ameriku iz Nemačke, bio je duhovni vođa zajednice *Mikveh Israel* i rabin Meri M. Koen. Godine 1884. poželeo je dobrodošlicu ženama u sinagoge. Preveo je hebrejsku bibliju na engleski jezik.⁷² Sefardska zajednica *Mikveh Israel* bila je jedan od osnivača konzervativnog pokreta koji nije redefinisao ulogu i mesto žene u judaizmu, ali je prihvatio prisustvo žena u javnoj molitvi.

Šira briga za položaj žena u judaizmu pokazala se na seriji konferencija održanih u Nemačkoj i SAD, na kojima je mala grupa rabina pregledala svaki mogući aspekt tradicije i alahu, pokušavajući da pomiri zakonske stavove sa svojim novim senzibilitetom i ulogom u širem društvu. To se prvenstveno odnosilo na

71 Pamela S. Nadell, *Women Who Be Rabbis*, Beacon Press, Boston, 1998.

72 Biografija Isaaca Leesera, Jack Reimer, *Enciclopedia Judaica*.

način oblačenja, kašrut, šabat, službu, jezik, estetiku i centralne ciljeve jevrejstva kao što su Jevreji kao izabrani narod, vera u povratak u Cion i dolazak Mesije. Ovi ciljevi su za reformatore bili nekompatibilni sa savremenim životom, zbog čega su odbačeni.

Pojava i prisustvo žena u američkim sinagogama bio je najvidljiviji pomak u odnosu na evropske predmoderne oblike judaizma. Navedene pojave unutar američkog jevrejstva tokom XIX veka dovele su do prvih diskusija u anglojevrejskoj štampi o mestu žene u sinagogalnom životu. Žensko pitanje se pojavilo kao jedno od gorućih. Tri su centralna pitanja koja su morala biti rešena da bi se položaj žene u tradicionalnom jevrejskom društvu suštinski rešio. Prvo i najsloženije pitanje bio je položaj žene u jevrejskom zakonu o braku i razvodu. Reč je o leviratskom braku, običaju halica i statusu aguna, žena koje se ne mogu ponovo udati, jer nisu dobile get, tj. razvod, od supruga ili zato što smrt supruga nije potvrđena od strane rabinata. Drugo pitanje se odnosilo na izjednačavanje mogućnosti u obredima za žene i muškarce. Način na koji je ovo rešeno sastojao se od uvođenja posvećenja na osmi dan i za muške i ženske bebe. Negde se potpuno odustalo od običaja brit mila, koji je smatran varvarskim. Treće pitanje koje je rešeno, bilo je pitanje prisustva žena na javnoj molitvi.

Tradicionalna zajednica kojoj je pripadala Meri M. Koen uvela je samo neke od novina u sinagogalni život. Bez obzira na to što su te novine bile ograničenog tipa, Koenovoj je bilo jasno da su reforme značajno redefinisale i promenile prisustvo, ulogu i mesto žene u američkim sinagogama. Sve ove promene dovele su do javno postavljenog pitanja o ženama rabinima. Međutim, neki reformski rabini su smatrali da ovo nije kraj emancipacije žena i da je finalizacija emancipacije jevrejskog života davanje prava glasa ženama, što je ratifikovano tek 1920. godine usvajanjem 19. amandmana na ustav SAD. U tom smislu su američki Jevreji bili gotovo trideset godina ispred svojih sunarodnika Amerikanaca. Godine 1894. u tradicionalnoj zajednici *Mikveh Israel* sa odvojenim sedenjem, žene su dobile među prvima u Sjedinjenim američkim državama pravo glasa. Meri M. Koen je smatrala da je ostvarivanje prava glasa poslednja tačka ženske emancipacije.

Korenite društvene promene koje su se dešavale u Americi krajem XIX veka uticale su na svest jevrejskih žena u vezi sa problemom emancipacije. Dok su protestantkinje već bile sveštenice, Jevrejke su tek počele da odlaze na javnu molitvu. Meri M. Koen je svojom pričom *Problem za Purim* pozvala Jevrejke na novi društveni angažman, ali bez iluzija o tome da bi konkretna Jevrejka mogla postati duhovni vođa u nekoj od jevrejskih zajednica u Americi. Dakle, Koenova nije napravila radikalni raskid s prošlošću. Međutim, neke obrazovane i emancipovane Jevrejke su počele da veruju u mogućnost ulaska žena u rabinat. Pojavom prvih ozbiljnih aktivistkinja i kandidatkinja, žena u rabinatu kao mogućnost postala je realna. Mnogo je žena koje su pokušale da postanu rabini, ali samo su imena izuzetnih ostala zabeležena u istoriji.

Jedna od njih je bila **Hanna Grinbaum Solomon** (1858-1842) iz Čikaga, majka troje dece, koja je verovala u skorašnju ordinaciju žena. Bila je prva Jevrejka koja

je postala članica elitnog *Chicago Women's Club*, čikaškog ženskog kluba. Ovaj klub nije bio damski, što je bio radikalni iskorak u odnosu na dotadašnju praksu. Kritičari su ih osporavali, smatrajući da ovi klubovi dovode do toga da žene zanemaruju kućne i porodične obaveze. Solomonova je objavila rad *Naš dug judaizmu* u kome je dala kritički osvrt na rabinsko jevrejstvo. Ubrzo je bila prepoznata kao obrazovana zagovornica judaizma. Godine 1890, kada su počele pripreme za Svetsku izložbu u Čikagu koja je bila uvod u drugu tehnološku revoluciju, pojavila se potreba za ženama iz svih denominacije koje bi bile vođe ženskih komiteta u Svetskom parlamentu religija. U tom trenutku nije postojala nijedna jevrejska sveštenica, niti nacionalno poznata jevrejska sifražetkinja. Budući poznata, Hana Solomon je prihvatila ponudu da predstavlja jevrejske žene. Iskoristila je priliku i formirala *National Congress of Jewish Women* (NCJW) 1893. godine. Jedan od ciljeva ove organizacije bio je okupljanje mislećih Jevrejki kojima je na srcu bilo unapređenje judaizma i jevrejskih interesa. Iste godine NCJW je trebalo da učestvuje na *Jewish Denominational Congressu*. Zbog jake opozicije reformskih rabina, NCJW je proglasio nezavisnost i postao prvo nezavisno jevrejsko žensko telo u istoriji. Zahvaljujući štampi i *Jewish Publication Societyu*, vest se proširila Amerikom. *National Congress of Jewish Women* se zalagao za posvećenost žena religiji i filantropiji, ali i za njihovo versko obrazovanje. U tom cilju je NCJW podržavao Šabat škole i religiozne škole za imigrante, borbu sa hrišćanskim misionarima među Jevrejima i borbu za socijalne reforme. *National Congress of Jewish Women* je bio organozovan po sestriinstvima koja su bila aktivna u kućnim posetama, religioznim aktivnostima, školama kuvanja, u pružanju medicinske nege, organizovanju vrtića, biroa za zapošljavaje, pa čak i u sprovođenju programa za maloletničku delinkvenciju.⁷³

Interesantno je uporediti cijleve i oblike delovanja NCJW u Americi sa ciljevima i oblicima delovanja Jevrejskog ženskog društva osnovanog u Beogradu devetnaest godina ranije. Bez obzira na veliku geografsku udaljenost i ogromne društveno-ekonomske razlike, postojanje i delatnost oba udruženja podržavaju tvrdnju eminentne istoričarke Gerde Lerner, pionirke na polju istraživanja i pisanja o istoriji žena. Lernerova je, analizirajući religiozne Jevrejke kroz istoriju od kćerki srednjovekovnog mudraca Rašija, devojke iz Ludomira, Hane Rejčel Webermaher (1815-1892) do savremenih jevrejskih heroina, pokazala postojanje spiralne putanje ženske intelektualnosti koja je eskalirala do grupne svesti esencijalne za formulisanje zahteva za jednakost i organizovanja u dobrotvorna društva, koja su se pojavili krajem XIX veka.⁷⁴

.....
73 For a footnote: Jewish Women's Archive, „JWA - Hannah Greenebaum - The New Council,” <<http://www.jwa.org/exhibits/wov/solomon/hs8.html>> (July 15, 2005).

74 Gerda Lerner, *The Creation of Feminist Consciousness: From the Middle Ages to Eighteenth Century*, New York, 1993, 10-11, 28.

Druga izuzetno interesantna jevrejska aktivistkinja bila je **Rachel Ray Frank** (1861-1948), poznata kao „devojka rabin zlatnog zapada.” Rođena je u porodici poljskih imigranata u San Francisku. Tvrdila je da potiče od velikog litvanskog mudraca Gaona iz Vilne. Na Univerzitetu Berkli je studirala filozofiju. Godine 1890. postala je prva Jevrejka koja je formalno propovedala sa predikaonica u Sjedinjenim Američkim Državama. Preko noći je postala senzacija u jevrejskom svetu. Štampa je narednih deset godina redovno izveštavala o njenim aktivnostima. Za velike praznike je vodila službu zbog čega su je novinari nazivali Deborom novog vremena. Dakle, vršila je na neki način funkciju rabina. Propovedajući u sinagogama i na podijumima Bnei Brit loža svuda po zapadu, postala je deo tradicije ženskog oratorstva u XIX veku. Njene propovedi su bile pandan ženama sveštenicama Zapadne konferencije unitarne crkve, koja je slično reformskom pokretu bila odana „slobodi čoveka” i rukopoložila je prvu ženu u sveštenika 1880. godine. Na kongresu jevrejskih žena 1893. Ray Frank je stigla sa priznanjima etabliranih jevrejskih institucija i učenjaka. Na kongresu nije iznela samo rad *Žena u sinagogi*, već je bila i rabin kongresa. Godine 1898. otišla je u Evropu i udala se. Povremeno je vodila službu, pisala i prevodila. Vratila se na Univerzitet u Čikagu i posvetila se radu sa studentima. Nijedna žena posle Ray Frank nije zauzela njeno mesto harizmatičkog propovednika i neoficijelnog ženskog rabina. Deo štampe je osporavao njen autoritet, pripisujući ga njenom menadžeru, mladom i obrazovanom Samuelu Friedlanderu. Međutim, senzacija koju je izazivala Ray Frank nije umanjila njenu snagu kao propovednika, niti njen krucijalni uticaj i važnost u debati o ženskoj ordinaciji u rabinatima.⁷⁵

Među reformskim rabinima koji su aktivno promovisali i podržavali ideju o ženama u predikaonici bio je rabin Emil Gustav Hirsch (1851-1923), rođen u Luksemburgu. Bio je poznat kao duhovni vođa čikaške zajednice Sinaj i profesor rabinske literature i filozofije na Čikaškom univerzitetu. Kao jedna od najuticajnijih figura reformskog judaizma u Americi, postavio je javno pitanje o ženama u predikaonici. Godine 1893. napisao je uvodnik u časopisu *Reform Advocate*, pod nazivom *Žena u predikaonici*, u kome je predložio da njegova zajednica sledi primer hrišćanskih crkava i otvori mesto ženama u predikaonici. Rabin Hirsch je smatrao da rabini moraju imati jako opšte obrazovanje u filozofiji, klasičnim naukama, psihologiji i religioznoj misli, kao i praktično znanje literature i istorije judaizma i jezika. Mogućnosti vrednovanja je još jedna osobina koja je trebalo, po rabinu Hirschu, da krasi rabine uopšte. Raspravljajući o ženama u predikaonici, zaključio je uvodnik rečima: „Imajmo, ako moramo, žene rabine, ali ne dozvolimo da budu samo žene, već i rabini.” Ovo zalaganje rabina Hirscha nije bilo samo verbalno. S obzirom na to da je bio rabin Hane Solomon, koja je osnivala NCJW, 1897. godine pozvao je da propoveda u njegovoj sinagogi. Novine su prenele ovu vest koja je

.....
⁷⁵ Jewish Women's Archive, „JWA - Ray Frank “ <<http://www.jwa.org/exhibits/wov/frank/early.html>> (July 13, 2005).

izazvala senzaciju. U februaru 1897. rabin Hirsch je inaugurisao simpozijum *Žene u sinagogi*. Bio je svestan da je orijentalni uticaj onemogućio učešće žena u sinagogama, ali je, kao vesnik novog vremena, verovao i propovedao da prepreke počinju da padaju i da je pred ženama novo posvećenje.⁷⁶

Henrieta Szold (1860 – ???) rođena je u porodici emigranata iz Mađarske. Prva od pet kćerki rabina Benjamina Szolda, postala je očevo omiljeni učenik. Iako je kao tinejdžerka govorila nekoliko jezika, među njima i hebrejski, i dobro poznavala klasične tekstove, nije se priključila brojnim mladim Amerikankama koje su želele visoko obrazovanje. Naprotiv, podučavala je mlade, pomagala u kući i ocu u istraživačkom poslu. Godine 1888. postala je član tek osnovanog *Jewish Publication Society*. Posle očeve smrti, preselila se sa majkom u Njujork u nameri da sredi očeve papire, gde je 1903. postala student *Jewish Theological Seminary* (JTS). Godine 1912. u hramu Emanu-El, sa svojim istomišljenicama osnovala je *Hadaša*, američku žensku cionističku organizaciju, i postala njena prva predsednica. Zbog narastajuće opasnosti po evropsko, prvenstveno nemačko jevrejstvo, Szoldova je 1933. godine osnovala organizaciju *Youth Alyah*, koja je dovela u Palestinu oko jedanaest hiljada mladih Jevreja iz Evrope. Njena posvećenost spasavanju mladih iz nacističke Evrope obezbedila joj je u jevrejskom svetu status majke Izraela, bez obzira na to što sama nije imala decu. Istorici već danas tvrde da je Henrietta Szold jedna od vodećih figura američkog i svetskog jevrejstva svih vremena. Posle očeve smrti 1902. kao najstarija kćerka nasleđuje očeve rukopise koje je trebalo da pripremi za štampu. Smatrajući da nije dorasla tom poslu, odlučila je da se upiše na JTS. Postala je student 1903. godine, ne da bi postala rabin, već da bi se pripremila za sređivanje očevih rukopisa.⁷⁷

Kada je 1906. Henrietta Szold završila studije, više od jedne decenije se vodila debata o ženskoj ordinaciji. Od 1906. godine do početka I svetskog rata debata je obustavljena, zbog narastajućih problema imigranata, cionizma itd. Reformisti su utihnuli, štampa više nije prenosila debate. Godine 1912. u časopisu *American Hebrew* pojavio se natpis da bi žene trebalo religiju da ostave rabinima. Desetak godina kasnije pojavila se nova generacija žena koje su tražile ordinaciju.

Važan događaj u američkoj istoriji, koji je dao zamah borbi za emancipaciju žena, bila je ratifikacija 19. amandmana na Ustav Sjedinjenih Američkih Država, kojim je trijumfovala duga borba žena za ostvarivanje prava glasa. Od tada do II sv. rata, jevrejski svet u Americi, ali i u Nemačkoj, redovno se suočavao sa ordinacijom žena kao temom debata. Za razliku od prethodnih decenija u kojima je u okviru reformskog pokreta davana uglavnom verbalna podrška kandidatkinjama za rabine, dvadesetih godina debata je dobila radikalniji zaokret. Pitanje da li je ženi

76 Pamela S. Nadell, *Women Who Would Be Rabbis*, Beacon Press, Boston, 44, 45

77 Jewish Women's Archive, "JWA - Henrietta Szold" <<http://www.jwa.org/exhibits/wov/szold/youth.html>> (July 15, 2005).

mesto u rabinatu više nije bilo retoričko, jer su se pojavile prve ozbiljne kandidatkinje na seminarima za rabine. Postavilo se praktično pitanje šta raditi sa njima? Među njima su bile Martha Neumark, Irma Levi Lindheim, Dora Askowith i Helen Hadaša Levintal u Americi i Regina Jonas u Nemačkoj. Ove žene su provele dovoljno vremena u rabinskim školama i vršile pritisak na jevrejske lidere da odgovore na njihove zahteve za ordinaciju. Okrenule su se istoriji i čitanju tradicionalnih tekstova, tražeći mogućnost za legitimaciju, jer argumenti koji su bili zasnovani samo na savremenoj sociološkoj i političkoj realnosti, a odnosili su se na revolucionarnu promenu društvenog statusa žena, više nisu bili dovoljni. Ove kandidatkinje su smatrale da jevrejska prošlost autorizuje žensko pravo na obrazovanje, podučavanje, iskazivanje verskog autoriteta i zahtevanje jednakosti. Verovale su da Jevrejka može da stoji u centru zajednice kao rabin. Međutim, protivnici ideje su i dalje tvrdili da je sama ideja o ženi rabinu u suprotnosti sa celokupnom jevrejskom tradicijom i jevrejskim verskim učenjem.

Martha Neumark (1904-1981) bila je ćerka rabina. Kao tinejdžerka je znala hebrejski i aramejski jezik, poznavala biblijske tekstove, rabinsku literaturu i jevrejsku istoriju. Kada je imala šesnaest godina otac joj je ustupio bima da vodi službu. U sedamnaestoj godini je podnela zahtev za upis na *Henrew Union College* (HUC) i otvorila debatu u *Central Conference of American Rabbis* (CCAR), profesionalnoj organizaciji reformskih rabina. Juna 1922. debata je privremeno zatvorena glasanjem za principijelnu afirmaciju prava žena da postanu rabini. Uprkos ovakvom glasanju, Martha Neumark nikada nije rukopoložena u rabina. Februara 1923.

godine Upravni odbor koledža je glasanjem sprečio njenu ordinaciju, smatrajući da nema praktičnih potreba za to. Godine 1925. Marta se posle udaje i očeve smrti povukla sa koledža.⁷⁸

Irma Levi Lindheim (1886 –) rođena je u Njujorku u porodici bogatog nemačkog imigranta. Bila je majka petoro dece. Posle susreta sa Henrietom Szold, postala je članica Hadaša i cionista. Koristeći novac koji je nasledila od oca, kupila je zgradu u kojoj je osnovala obrazovni i kulturni centar *Sedmog distrikta cionističke organizacije Amerike*. Zbog ovih aktivnosti, među prijateljima je dobila nezvaničnu titulu cionističkog rabina. Zbog neadekvatnog jevrejskog obrazovanja, odlučila je da se 1922. godine upiše na *Jewish Institute of Religions* (JIR) koji je osnovao professor Mordecai Kaplan. Godinu dana kasnije, tražeći regularni studentski status otvo-

.....
78 Jewish Women's Archive, This Week in History for June 30, 1922, http://www.jwa.org/this_week/week22.html.

rila je novu debatu o ženama na rabinskim studijama. Maja 1923, posle tri debate, profesori su prihvatili ulazak žena na JIR, kao ravnopravnih sa muškarcima. Zbog porodične krize, posle povratka iz Palestine 1925. godine, iako do tada uspešan student, odustala je od studiranja.⁷⁹

Dr Dora Askowith (1884 –), rođena je u Kovnu u Rusiji. Ubrzo posle njenog rođenja porodica je imigrirala u Ameriku. Bila je sjajan đak. Diplomirala je na *Bernard College* 1908, a doktorirala na *Columbia University* 1915. Upisala se na *Jewish Institute of Religions* 1928. godine, nadajući se da će otvoriti put ženama koje žele ordinaciju. Zalagala se za ulazak žena u rabinat, iako je tvrdila da sama nikada nije imala takvu ambiciju. U obraćanju studentima i profesorima Instituta rekla je da nigde u materijalnim dokazima ne postoji jasno protivljenje službi žena u rabinatima. Navela je u svom obraćanju ne samo Rašijeve kćerke, devojkicu iz Ludomira, nego i Frume Rivku Černievsku, u čiju je čast 1879. sinagoga u Williamsburgu dobila ime *Ezrat nashim*, po ženskom sudu iz doba Hrama. Napustila je studije 1937. jer nije mogla da položi hebrejski jezik.⁸⁰

Helen Hadasha Levinthal (1910 –), rođena je u Njujorku, u porodici vodećeg konzervativnog rabina Isaaca Herbertha Levinthala, rođenog u Vilni (Litvanija). Njen deda, Bernard Levinthal, eminentni ortodokсни rabin, osnovao je neke od vodećih profesionalnih institucija ortodoksnog jevrejstva u Americi, kao što su *Union of Orthodox Rabbis* i *Agudat Harabanim*. U porodici je imala dvanaest generacija rabina. Godine 1931. diplomirala je na Univerzitetu u Pensilvaniji, upisala se na *Jewish Institute of Religions* i počela magistarske studije na Kolumbiji. Postala je prva američka Jevrejka koja je završila rabinske studije i ispunila sve formalne zahteve za ordinaciju. Međutim, nije rukopoložena u rabina. Diplomirala je kao *Master of Hebrew Literature*, dok su njene muške kolege diplomirali kao rabini. U svom radu *Žene sifražetkinje sa alahičkog aspekta* iscrpno je prošla jevrejsku literaturu u traženju komentara na pitanje o sifražetkinjama. Ozbiljno je istraživala istoriju jevrejskih žena tražeći primer koji bi etablirao žensko pravo na versku jednakost u judaizmu. Na stotinak strana na engleskom i hebrejskom jeziku istražila je pojam žene u jevrejskom zakonu. Utvrdila je da su žene na Sinaju stajale rame uz rame sa muškarcima, primajući Toru. Kritički je proučila isključenosti žena iz obaveze držanja zapovesti fiksiranih u vremenu i pronašla da u alahi nema isur, tj. zabrana u podučavanju žena u pitanjima zakona. Juna 1939. Helen Levintal je diplomirala

79 Pamela S. Nadell, *Women Who Would Be Rabbis*, Beacon Press, Boston, 72-75.

80 Ibidem, 76, 77, 78, 79.

na *Jewish Institute of Religions*. Rabin Černovic sa *Isaak Elhanan Ješive* odao joj je priznanje za izuzetan rad. Deset mladića, kolega sa studija i budućih rabina, potpisalo je peticiju da se dodela diplome Levintalovoj odvija u odvojenoj ceremoniji. Otac i deda Levinthal, vodeći konzervativni i ortodoksni rabini, prisustvovali su dodeli diplome magistra hebrejske literature i titule neke vrste protorabina. Otac je pozvao da vodi službu u njegovoj sinagogi, što je Helen Hadaša Levithal nezvanično i prihvatila. Štampa ju je predstavila kao simbol promene, dok je ona sama verovala da će u budućnosti biti žena rabina.⁸¹

Regina Jonas (1902-1944) je u Nemačkoj 1930. godine počela studije na *Academy of Jewish Studies*, reformskoj školi osnovanoj 1870. u Berlinu. Dobila je titulu rabina 1935. odbranivši tezu *Može li žena voditi rabinat?*⁸² Jonasova je kao konzervativna Jevrejka živela striktno po alahičkim odredbama. Za nju je verska jednakost koju su proklamovali reformisti bila neprihvatljiva. Umesto prihvatanja proklamacije, želela je da dokaže da alaha dozvoljava ženama da budu rabini. U polemici na osamdeset osam strana intenzivno je analizirala Toru, Talmud, Mišne Toru, Šulhan aruh i druge izvore. Proučavala je značajne žene u jevrejskoj istoriji: Beruriju, Šulamit Aleksandru, Deboru, Huldu i Rašijeve ćerke

koje su davale rabinska mišljenja. Navodeći da su sinovi i kćerke Izraela na Sinaju zajedno prorokovali i primili otkrovenje, zaključila je da nema alahičkih zabrana da žena postane rabin. Profesor Edvard Beret je prihvatio njenu tezu, ali pre nego što je Jonasova trebalo da izade na usmeni ispit iz Talmuda, profesor je umro. Kako ordinaciju može da da samo profesor Talmuda, docent Hanokh Albeck, koji je nasledio profesora Bereta, odbio je da da ordinaciju Jonasovoj. Dobila je diplomu učitelja i specijalni transkript koji je govorio da je postala misaoni i obučeni propovednik. Decembra 1935. u Ofenbahu Regina Jonas je položila usmeni ispit iz Talmuda kod rabina Maxa Dinemana, lidera nemačkog reformskog pokreta. Posle ovoga konačno je dobila rabinsku diplomu, *Hatarat Hora'a*. Do smrti je koristila titulu Rabiner Doktor Regina Jonas. Pred početak i tokom II sv. rata zamenjivala je svoje odsutne kolege rabine. Godine 1942. deportovana je u Terezienštat. Nestala je u Aušvicu 12. 10. 1944. Dugo je njena zaostavština bila nedostupna javnosti. Pojavila se u arhivama posle pada Gvozdena zavese.⁸³

Paula Herskowitz Ackerman (1893 - 1989) rođena je na Floridi u Pensacoli. Godine 1950. postala je prva žena koja je vršila funkciju rabina u Sjedinjenim Američkim Državama, posle smrti supruga, iako nije formalno primila semiha. Kao rebecin, bila je aktivni partner svom suprugu, zamenjivala ga je kada je bio

81 Ibidem,80-85.

82 Ibidem,86.

83 Ibidem,86,87.

odsutan ili bolestan. Bila je član odbora *National Federation of Temple Sisterhoods* i predsedavajuća *National Committee of Religious Schools*. Neki reformski rabini su se protivili njenom angažmanu, jer nije imala adekvatno obrazovanje. Kada je dobila poziv da vodi zajednicu kao rabin, pisala je prijatelju da "...ako samo uspem da posadim seme za veće učešće Jevrejki - ako to otvori put ženama studentima da se obuče za posao duhovnog vođe zajednice - onda će moj život imati nekog smisla." Rebecin Ackerman je umrla je 12. januara 1989. godine. Rabi Constance A. Golden je vodila njenu sahranu.⁸⁴

Prošle su decenije pre nego što je **Sally Jane Priesand** (1946 –) postala prva američka Jevrejka koja je primila semiha i postala rabin. Roditelji su joj bili aktivni u zajednici u Bnej Britu. Kao dete pohađala je nastavu u konzervativnom hramu. Prilikom preseljenja porodica je postala član reformske zajednice *Beth Israel–East Templ*. Muškarci bez kipa, devojčice koje se pozivaju k Tori i sl., bili su veliko iznenađenje za nju. Zainteresovala se za judaizam i 1961. prihvatila stipendiju od sestrištva *Beth Israel* da pohađa *Reform's Union of American Hebrew Congregation Camp Institute* u Indijani.

Februara 1964. Sally Priesand je osigurala mesto na odelu *Hebrew Union Collegea* i *Jewish Institute of Religions*, kao specijalni student. Status specijalnog studenta je značio da može da živi izvan kampusa, jer unutar njega nije bilo ženskih spavaonica i kupatila. Godine 1968. Priesandova je postala jedini ženski student u rabinskoj školi na *Hebrew Union Collegeu*. Na poslednjoj godini studija, imala je najteži zadatak - da istraži i napiše svoju diplomsku tezu. Planirala je da teza bude kritička studija poslepodnevne službe za Jom Kipur. Odustala je od toga i odlučila je da istraži podatke o ženama u jevrejskoj prošlosti i promenama u okviru reformskog pokreta. Odbranila je tezu i juna 1972. primila semiha. Postala je prva žena u američkom jevrejstvu koja je zvanično postala rabin. Kada je predsednik *Hebrew Union Collegea* položio ruke na njenu glavu da potvrdi ordinaciju, njene kolege su ustale da bi odali počast prvoj ženi rabinu u američkom Izraelu.⁸⁵

Prošlo je nešto više od osam decenija od prvog javno postavljenog pitanja o mogućnosti da žena postane rabin do realizacije ove ideje. Brojne žene su pokušavale da ostvare pravo na ordinaciju. Iako nisu uspele u tome, svojim izuzetnim društvenim angažmanom ostavile su neizbrisiv trag u istoriji Izraela. Konačno ostvarenje ženske ordinacije 1972. godine postalo je simbol ispunjenja borbe za žensku emancipaciju u okviru reformskog judaizma, kroz konkretnu realizaciju proklamovane jednakosti. Zbog toga ova godina ostaje zapisana kao granični kamen za

84 Ibidem,120-126.

85 Ibidem,165-167.

sve one koji se bore za jednakost polova u judaizmu. Međutim, ovaj lep početak uskoro se pretvorio u neverovatan i gotovo nepodnošljiv pritisak na ženu rabina.

Rukopoloženjem Sally Jane Priesand u rabina zatvorena je debata o ženama rabinima u okviru reformskog judaizma. Marta 1972. grupa mladih žena ohrabrena feminističkim pokretom, ali duboko odana konzervativnom judaizmu, pojavila se na godišnjem susretu *Rabbinical Assembly*, profesionalne organizacije konzervativnih rabina, sa zahtevom da se ženama dozvoli puno učešće u verskoj službi. Konzervativne Jevrejke su tražile da se žene pospešuju i ohabruju u nameri da pohađaju rabinske i kantorske škole, kao i da vrše u sinagogama funkcije rabina i kantora, čime je otvorena debata u okviru konzervativnog jevrejstva.

Konzervativno jevrejstvo stoji u centru pokreta za jevrejsku versku modernizaciju. Boreći se da zadrži poziciju suprotstavljenu reformskom radikalizmu, ali odbacujući ortodokсни izolacionizam, konzervativni lideri su svoj pokret definisali kao autentičnog nosioca glavnog toka jevrejske tradicije, koji uspostavlja korektan balans između tradicije i promena. Konzervativci su u Americi osnovali brojne organizacije, čijim delovanjem ostvaruju svoje ideje. Među tim organizacijama se nalaze *Jewish Theological Seminary*, osnovan 1886. u Njujorku, *Rabbinical Assembly*, osnovana 1901, zajednice ujedinjene u *United Synagogues of America* koja je osnovana 1913. i *Women's League of the United Synagogue of America* osnovana 1918. godine.

Do 1972. u nekoliko navrata su pojedini konzervativni rabini bili svesni činjenice da se drugi bave mogućnošću da žene budu rabini. Predsednik *Jewish Theological Seminarya*, Solomon Schechter je bio prvi konzervativni rabin koji se suočio sa ovim problemom. Henriette Szold koja je 1902. godine aplicirala na JTS, tražila je savet o upisu na seminar upravo od njega. Predsednik JTSa, Cyrus Adler, koji nasledio Schlechtera 1916. godine i bio na toj poziciji do 1940, bio je apsolutno protiv prijema žena na rabinske studije. Podržavao je obrazovanje jevrejskih žena i formiranje tela žena koje su dobile versko obrazovanje, jer su među njima bile brojne supruge rabina koje su bile dobro upućene u kašrut i često su donosile različite odluke o tom pitanju. Rabin Adler je bio toliko protiv ideje o ženama rabinima da je jednom prilikom rekao da ne može da zamisli ortodoksnu Jevrejku koja bi uopšte poželela da uđe u rabinat. Verovao je da bi rukopoloženje žena dovelo do šizme u svetskom jevrejstvu.⁸⁶

Razlika između reformskog i konzervativnog pokreta ležala je u činjenici da je do ordinacije žena u reformskom pokretu došlo posle višedecenijske debate i proklamacije o jednakosti žena i muškaraca još u XIX veku, dok konzervativci nikada nisu proklamovali jednakost žena i muškaraca. Međutim, u skladu sa sopstvenom interpretacijom judaizma nisu isključili mogućnost da žene postanu rabini.

Konzervativci su prepoznali i prihvatili razvoj mesta, uloge i odgovornosti jevrejske žene u Sjedinjenim Američkim Državama. Ipak, do sedamdesetih godina XX veka promena statusa žena je ostala pažljivo ograničena. Konzervativne Jevrejke su radile na tome da njihovi domovi budu više jevrejski, na obrazovanju, uvodenju konfirmacije za devojčice, tj. obreda bar micva i ohrabrivale su majke

.....
86 Ibidem,173.

i ćerke da dolaze u sinagogu. Konzervativni rabini su uveli neke od promena u sinagogalni život. Dozvolili su mešovito sedenje, ali nisu dozvolili ženama da, u slučajevima kada nije bilo sinova, izgovore kadiš za preminule roditelje.

Iako su u prvoj polovini XX veka vodeći rabini konzervativnog pokreta bili protiv upisa žena na rabinske studije, godine 1909. konzervativci su pri *Jewish Theological Seminary* osnovali *Teachers Institute*, jednu od prvih institucija visokog školstva koja je primila žene studente. Osnovali su i *Women's Institute of Jewish Studies* početkom tridesetih godina XX veka, da bi obrazovali buduće žene lidere. Učinili su mnogo na institucionalizovanom verskom obrazovanju žena, ali nisu dozvolili ženama da stanu na bima. Centralni argument protiv ulaska žena u rabinat bilo je alahičko izuzeće žena iz držanja zapovesti fiksiranih u vremenu, iako su bili svesni da je u prošlosti bilo žena koje su to radile. Zapovesti fiksirane u vremenu podrazumevaju pravo i obavezu da se učestvuje i vodi molitva. Između Henriete Szold i sredine XX veka nije bilo žena koje su težile ordinaciji u konzervativnom judaizmu. Ako ih je i bilo, usmeravane su na *Teacher's Institute*. Zahtevnije kćerke iz konzervativnih porodica svoje ambicije su zadovoljavale na seminarima liberalnog judaizma. Ukratko opisana delatnost konzervativaca u vezi sa ženskim pitanjem, jasno odslikava njihov moto - tradicija i promena.

Jedini konzervativni rabin u ovom periodu koji je imao viziju ozbiljnije promene uloge i mesta žene u jevrejskom svetu bio je Mordecai M. Kaplan. Rođen 1881. u Litvaniji, tradicionalno jevrejsko obrazovanje je dobio u Vilni. Godine 1889. imigri-
rao je sa porodicom u Ameriku. Semih je primio 1902. godine na *Jewish Theological Seminary*. Pored toga, postao je i magistar na Kolumbija univerzitetu. Njegov najveći doprinos američkom jevrejstvu je bio poziv na rekonstrukciju judaizma i formiranje tzv. rekonstrukcionističkog pokreta, četvrte denominacije američkog jevrejstva. Godine 1935. napisao je delo *Judaizam kao civilizacija*. U ovom delu, koje je postalo osnova novog pokreta, izneo je tvrdnju da će talentovane Jevrejke izgubiti interesovanje za judaizam, ako im jevrejski lideri ne nađu odgovarajuće mesto u sistemu verskog obrazovanja. Godine 1922. organizovao je prvi obred bat micva za svoju ćerku Judit.⁸⁷

Među institucijama visokog obrazovanja koje su osnovali rekonstrukcionisti, bili su *Reconstructional Rabbinical College* (RRC) u Filadelfiji i *Society for the Advancement of Judaism* (SAJ). Na rekonstrukcionistički rabinski koledž Sandy Eisenberg se upisala u jesen 1969. godine. Tokom rabinskih studija se udala za svog kolegu Denisa Sasso. Godine 1974. primila je semih na RRC i postala prva žena rabin u rekonstrukcionističkom pokretu. Postala je duhovni vođa zajednice *Manhattan Reconstructionist Congregation*. Godine 1977. prešla je u *Beth El Tzedek* zajednicu u Indijanapolisu, koja je nastala ujedinjenjem rekonstrukcionističke i konzervativne zajednice, tako da je postala i prva žena rabin u konzervativnom pokretu.⁸⁸

.....
87 Judaism, Rabbi Scheinerman's Homepage, Mordecai Kaplan: Founder of reconstructionism.

88 Pamela S. Nadell, *Women Who Would Be Rabbis*, Beacon Press, Boston, 187-189.

Konzervativne Jevrejke nisu odustajale, kao ni brojne slobodoumne pre njih. Godine 1957. Gladis Citrin je aplicirala na *Jewish Theological Seminary* i bila je odbijena. Godine 1973. desila se suštinska promena u okviru konzervativnog pokreta, koja je s alahičkog aspekta promenila status žena u sinagogama. *Rabbinical Assembly Committee on Jewish Law and Standards* (RACJLS) glasao je sa devet glasova za i četiri protiv, da žene postanu deo minjana, dodelivši tako ženama obavezu da prisustvuju molitvi. S obzirom da se njihovo prisustvo računalo u korist grupe, što je podrazumevalo i vodeću ulogu, ova odluka RACJLS otvorila je put ženskoj ordinaciji u konzervativnom pokretu.

Decembra 1977. osnovana je *Commission for the Study of the Ordination of Women as Rabbis*. Posle godinu dana, jedanaest članova komisije odlučilo je da "nema direktnih alahičkih primedbi na delo pripreme i ordinacije žene u rabina, propovednika i učitelja u Izraelu." Iz ove odluke je proizišla preporuka da se kvalifikovane žene mogu rukopoložiti u rabina. Prva klasa je upisana u septembru 1979. Međutim, u decembru 1979. organizovana je jaka opozicija koju su predvodili talmudisti. Ubrzo je *Senat of Jewish Theological Seminary* (SJTS) glasao sa dvadeset pet glasova za i devet protiv da žene mogu ući u rabinat, tek pošto talmudisti kompletiraju sistematičnu studiju o statusu žena u jevrejskom zakonu. Godine 1983. u SJTS, glasali su za upis žena na rabinske škole.

U maju 1985. dekan Cohen predsedavao je rukopoloženju **Amy Eilberg** za rabinku, učiteljicu i propovednicu u američkom Izraelu. Ono što je nekadašnji predsednik *Jewish Theological Seminary*, Cyrus Adler, smatrao za nemoguće čak i na trenutak, ostvarilo se.⁸⁹ Rukopoloženjem Amy Eilberg debata o ženama rabinima u konzervativnom pokretu je zatvorena.

Običaji i praksa liberalnih struja modernog judaizma, posebno razumevanje alahe, toliko se razlikuju od ortodoksnog da je ordinacija prve žene ostala gotovo nezabeležena u životu ortodoksnih Jevreja u Americi. Problem je nastao kada su se ortodokсни roditelji suočili sa željama svojih kćerki, koje su kao nekada Meri M. Koen, počele da postavljaju pitanje "Zar i naše žene ne bi mogle da budu sveštenici?" Anegdota kaže da je jedne večeri sedmogodišnja ćerka ortodoksnog rabina na pitanje šta će biti kada poraste rekla: "...možda ću biti rabin". Njena je majka odmah uzvratila pitanjem: "Odakle joj je ideja da bi mogla biti rabin."⁹⁰ Za razliku od ove simpatične anegdote, realnost daje drugačiju sliku. Ortodokсне Jevrejke pokrivaju kosu, izbegavaju plivanje na mešovitim plažama i bazenima, podižu brojne porodice i sl. U takvoj klimi je teško očekivati da će rabini sa ješiva, među kojima ima i onih čije su žene šaitl-pokrivene, omogućiti ženama visoko obrazovanje u području Tore i Talmuda, bez kojih je rukopoloženje nemoguće.

89 Ibidem, 214.

90 Blu Greenberg, Will There Be Orthodox Women Rabbis?, 25.

Bez obzira na rigidnost ortodoksnog jevrejstva, konflikt interesa mladih i utemeljenja u tradiciji srednje i starije generacije stvorili su ponovo kontroverzu i potrebu za njenim razrešenjem. Za razliku od mladih Jevrejki koje su u XIX veku vidеле oko sebe žene učiteljke, lekare, advokate i sveštenike, mlade ortodoksne Jevrejke u savremenom svetu prepoznaju žene predsednike i premijere država, filozofe, naučnike i sl. Slično svojim prethodnicama koje su tražile zakonsku potvrdu u tradiciji i ortodoksne Jevrejke su krenule u analizu svetih tekstova. Godine 1876. Isaac Mayer Wise je zaključio iz stiha Berešit 1:27 da je Bog stvorio i čoveka i ženu po svom liku, bez bilo kakve razlike u dužnostima, pravima, stremljenjima i nadanjima. Sedamdesetih godina XX veka ortodoksna književnica i feministkinja Blu Greenberg iz istih stihova zaključuje da su čovek i žena različiti, ali jednaki. Iz ovog zaključka Greenbergova izvodi tumačenje da su mentalni kapaciteti i mentalna energija žene jednaki muškarčevim. Svoje tumačenje potkrepljuje primerima izuzetnih modela ženske duhovnosti, oličenih u Miriam, Debori, Huldi i Beruriji.⁹¹

Devedestih godina XX veka nije bilo potrebno ići toliko daleko u prošlost, jer je dovoljno bilo navesti primer Henriete Szold. Zbog pritiska velikog broja žena zainteresovanih za prošireno versko obrazovanje, poslednje decenije ortodoksni su dozvolili da proučavanje Tore, koje je bilo ekskluzivno muško pravo, postane izjednačeno. Kao posledica ovoga došlo je do eksplozije broja ortodoksnih žena koje proučavaju Toru, uključujući i hiljade koje proučavaju Talmud. Ove žene pokazuju izuzetno poznavanje tekstova, sposobnost proučavanja i razumevanja, u čemu podsećaju na nekadašnje žene prorabine. Ovakva situacija je navela Blu Greenberg da postavi pitanje da li bi ove žene mogle biti i rabini. Svoj stav Greenbergova brani činjenicom da je rukoploženje samo potvrda dostignuća, akumulacije znanja i sposobnosti razumevanja rabinskih tekstova. Dakle, može se reći da je u poslednjih sto pedeset godina definisana istorijska matrica po kojoj se rađanje ideje, kontroverza i put njenog rezrešenja ponavljaju i u ortodoksnom slučaju. Što je zajednica tradicionalnija i inertnija, to joj je potrebno više vremena da reši problem. Kao i u ranijim slučajevima, pitanje rukopoloženja žena nije postalo praktično sve do trenutka dok ga žene same nisu postavile.

Godine 1993. Haviva Krasner-Davidson podnela je zahtev za upis na *Rabbi Isaac Elchanan Theological Seminary of Orthodoxy's Yeshiva University*. Umesto odgovora, obaveštena je da je njena prijava shvaćena kao purimska šala. U izjavi za štampu majka Havive Krasner-Davidson je izjavila da krivica leži na njima kao roditeljima, jer su kćerku vaspitali da može postići sve što želi.

Iako je pitanje rukoploženja žena u svetu ortodoksnog jevrejstva još uvek otvoreno, Blu Greenberg je na samom kraju XX veka optimistično verovala da će se to pitanje razrešiti u bliskoj budućnosti, iako je bila svesna da je to teško ostvarljivo.⁹²

Zašto žene još uvek, ili možda zauvek, ne mogu primiti zvanično rukopoloženje na ješivama? Odgovor na ovo pitanje se razlikuje u zavisnosti od toga da li ga daju Je-

91 Ibidem, 26.

92 Blu Greenberg, Will There Be Orthodox Women Rabbis?, American Jewish Congress, 33.

vrejke udružene u *Jewish Orthodox Feministic Alliance* (JOFA), ili ortodokсни rabini.

Iako ih je mnogo, razlozi se mogu uslovno podeliti u tri grupe. U prvu grupu se ubraja činjenica da Jevrejke, zahvaljujući strogom vrednosnom sistemu, imaju dobar tretman. Oslobođene su obaveze prisustva na molitvi da bi mogle potpuno da se posvete porodici, što je njihova osnovna uloga. Drugi razlog je alahički model judaizma koji uključuje versku institucionalizaciju polnog i društvenog statusa. Treći razlog proizilazi iz rasprostranjenog straha da feministička ideologija predstavlja pretnju jevrejskom opstanku.⁹³

U pokušaju da pomire savremene postulate feminističkog pokreta sa potpunim pridržavanjem jevrejskog zakona, jevrejske feministkinje pokušavaju da pronađu rešenje za najosetljivije odredbe jevrejskog zakona koje potencijalno loše utiču na život žene. Reč je o leviratskom braku, običaju halica i aguna. Jevrejski brak se prekida davanjem geta, dokumenta o razvodu. Ako suprug ne može ili ne želi ženi da dà get, žena postaje aguna i ne može se ponovo udati. U cilju razrešenja ove situacije, koja se danas smatra za jednu od najvećih kriza u ortodoksnom svetu, JOFA je pokrenula projekat *Aguna*. Osim ovih problema koji se odnose na zakon o porodici i verske sudove, potrebno je razrešiti mesto i položaj žene u sinagogi i na javnoj molitvi, problem alahičkog obrazovanja i savremenog morala. Upoređujući navedene probleme s problemom davanja semiha ženama, postaje jasno da rukoploženje žena u rabine nema centralno mesto u životu savremenih ortodoksnih Jevrejki. Očigledno je da je problem ženske emancipacije s alahičkog aspekta daleko složeniji od proste dozvole ženama da postanu duhovne vođe svojih zajednica.

Ako na pitanje o problematici položaja žena u ortodoksnom jevrejstvu odgovaraju rabini, predstava o ovom problemu dobija unekoliko drugačije obrise. Uloga žena u tradicionalnom jevrejstvu, smatraju rabini, pogrešno je shvaćena i interpretirana. Alahički položaj žene, koji vodi poreklo iz biblijskog perioda, deo je jevrejske etničke kulture. Naime, u tradicionalnom judaizmu žene se smatraju kao odvojene, ali jednake, jer su ženske obaveze i odgovornosti različite od muških, pri čemu nisu manje važne.

Jednakost žena i muškaraca počinje na najvišem mogućem nivou, Božijem. Judaizam smatra da Bog nema pol i da mu se obraćamo u muškom rodu, jer u hebrejskom jeziku ne postoji srednji rod. Žene su, po jevrejskoj tradiciji, obdarene većim stepenom intuitivnosti, razumevanja i inteligencije. Ovaj stav nalazi potvrdu u pramajkama, Sari, Rivki, Raheli i Lei, koje su smatrane superiornima u proroštvu, u odnosu na očeve Izraela, Avrama, Isaka i Jakova. Sara je bila, kako nam govori midraš, ono što bismo danas nazvali ženskim duhovnim liderom, jer je žene podučavala o jednom Bogu, dok je Avram podučavao muškarce. Sara je bila toliko uspešna da kada su radili na novom mestu Avram bi prvo podizao njen šator (Berešit, Gen. 12:8). Jevrejke, ženski lideri, koje su došle posle Sare, bile su svaka na svoj način izuzetni primeri ženske duhovnosti.⁹⁴ Miriam je bila jedna od lidera jevrejskog naroda pri izlasku iz Egipta, zajedno sa braćom Mojsijem i Aronom. Je-

93 Blu Greenberg, „On Women and Judaism, Jewish Publication Society of America, 4,5.

94 Tamar Frankiel, *The Voice of Sarah*, 6,7.

dan od sudija u Izraelu bila je Debora. Sedam od pedeset pet proroka bile su žene. Još jedna činjenica koja govori o statusu žene jesu i Aseret adiberot koje zahtevaju podjednako poštovanje i majke i oca.

U jevrejskoj istoriji je bilo mnogo učenih žena. Talmud govori o velikoj mudrosti Berurije, žene rabi Meira, čija su mišljenja o alihičkim pitanjima bila usvajana pre mišljenja njenih muških savremenika. Brojni su rabini tokom vekova konsultovali svoje supruge o pitanjima kašruta i ženskog ciklusa. Supruge rabina su nosile titulu rebecin ili rabanut, što navodi na ideju o važnosti žene u jevrejskom životu. Naravno, u Talmudu ima i suprotnih primera.

Žene se tokom istorije nisu ohrabrivale da stiču visoko versko obrazovanje, da ne bi zanemarile kućne obaveze koje su, po zakonu, primarne. Iz ovoga proizilazi značaj duhovnog uticaja žene u porodici. Žene su oslobođene držanja svih pozitivnih zapovesti fiksiranih u vremenu, jer su obaveze žene, kao majke i supruge, toliko važne da njihovo ispunjenje ne može biti odloženo. To što žene nemaju obavezu da drže zapovesti fiksirane u vremenu ne znači da one to ne mogu da rade, ako žele. Ovakav status je Jevrejke udaljio iz sinagoga, što stvara pogrešno verovanje da Jevrejke nemaju ulogu u verskom životu. Od ukupno 248 pozitivnih zapovesti Jevrejke su obavezne da drže tri. To su nerot-paljenje svećica, hala-odvajanje parčeta vekne i nidah-obredno uranjanje posle ciklusa. Međutim, činom rađanja deteta žena ipak ispunjava sve zapovesti. Zato hebrejska reč za matericu, rehem, ima numeričku vrednost 248.⁹⁵

Ograničena uloga žena u sinagogi je vezana za prirodu zapovesti i odvojenost žena i muškaraca u toku molitve. Kako je ljudska priroda sazdana tako da se odupire autoritetu, u judaizmu se više poštuje onaj kome je zapovedeno, od onoga ko je dobrovoljno izabrao da nešto uradi. Iz toga proizilazi da je onaj koji je obavezan da drži više zapovesti, više privilegovan. S obzirom na to da žena nema obavezu da drži zapovesti fiksirane u vremenu, njeno držanje zapovesti se ne računa u svrhu grupe. Zbog toga se žensko dobrovoljno prisustvo molitvi, dobrovoljno izgovaranje molitve i čitanje Tore ne računa u minjan. S obzirom na to da se judaizam zasniva na obavezi i odgovornosti, stroge alahičke odredbe ne mogu da dozvole ženi, koja nema obavezu da prisustvuje javnoj molitvi, da bude duhovni vođa zajednice. Osim navedenog, u sinagogalnom životu postoji pravilo odvojenog sedenja muškaraca i žena u toku molitve. Po zakonu, žene i muškarci su odvojeni zidom, zavesom ili su žene smeštene na balkonu, *ezrat našim*. Prvi razlog za ovo pravilo je da misli tokom molitve moraju biti koncentrisane na molitvu. Drugi razlog je istorijskog porekla. Naime, mnoge paganske verske ceremonije, u vreme kada je judaizam osnovan, uključivale su seksualnu aktivnost i orgije, što se na ovaj način obeshrabruje i predupređuje. Kombinacija navedenih zapovesti, obaveze žene u kući i odvojenog sedenja u sinagogama, u rezultatu daje inferioran položaj žene u sinagogi. Sve ovo ipak, po strogom tumačenju ortodoksnih rabina, ne isključuje ženu iz verskog života, jer se jevrejstvo ne manifestuje samo u sinagogi. Ono prožima celokupan život, dok

.....

⁹⁵ Rabbi Aryeh Kaplan, *Immortality, Resurrection and the Age of the Universe, Male and Female*, 60.

je molitva u sinagogi zanačajan, ali mali deo praktikovanja jevrejske vere.

Međutim, ortodoksne Jevrejke, pripadnice feminističkog pokreta, našle su način da prime semiha. Jevrejke su u predmoderna vremena versko obrazovanje sticale neformalnim, vaninstitucionalnim putem. Danas, iako postoje ženske verske škole koje po završetku svojim kandidatknjama ne daju semiha, rukopoloženje je moguće dobiti neformalno, van institucija. Reč je o privatnom rukopoloženju, koje je dato 2000/2001. godine u Jerusalimu Eveline Goodman-Thau.

Rabinka prof. dr **Eveline Goodman-Thau** (1934 –), rođena je u Beču (Austrija). Četiri godine kasnije njena porodica je otišla u Holandiju gde su, skrivajući se, preživeli Holokaust. Od 1956. godine živi u Jerusalimu. Udata je, ima petoro dece i petnaest unučića. Profesor je po pozivu na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Beču. Od 1990. redovno drži gostujuća predavanja na Univerzitetu Kassel u Nemačkoj. Dve godine je držala predavanja i na Harvardu. Godine 1998. osnovala je *Hermann-Cohen-Akademie for European Jewish Studies* u Nemačkoj čiji je i direktor. Objavila je veliki broj radova koji pokrivaju široko tematsko polje od izvora judaizma, feminističke misli, ženske teologije i položaja žena u judaizmu do studija o Holokaustu. Primila je privatno semiha 2000. godine u Jerusalimu, kao jedina žena ortodoksni rabin u istoriji. Radi kao rabin u liberalnoj zajednici *Or Hadash* u Beču. Kada je primila semiha, svesna protivljenja najvećeg dela ortodoksnog sveta, izjavila je da se nikada više neće skrivati, bez obzira na one koji su protiv njenog rukopoloženja. Za sebe uvek kaže da je rabin, ali da ne želi alahičku debatu, jer želi da služi judaizmu. Neoficijelni rabin Eveline Goodman-Thau veruje da su razlozi za protivljenje rukopoloženju žena primarno kulturološke, a ne alahičke prirode. Kaže za sebe da je neortodoksna ortodoksna Jevrejka i da je iznad podele judaizma na denominacije, jer je ta podela izraz patrijarhalnosti, na osnovu koga se tradicionalno jevrejsko društvo održava.⁹⁶

3. Zaključak

Versko obrazovanje i društveni status koje ono sobom nosi, u tradicionalnom jevrejskom društvu imale su u istoriji samo retke, izuzetne žene. Jedna od najvećih je bila i sudija Debora, za koju najtvrdokorniji tumači zakona i tradicije i danas kažu da nije sudila na osnovu znanja, već na osnovu proročkog dara.⁹⁷ Stotinama godina su žene Izraela, Dom Jakovljevi, čuvale i podizale svoje porodice u jevrejskoj veri dajući izuzetan doprinos opstanku Izraela, iako im je formalno versko obrazovanje bilo nedostupno. Znanja o veri su dobijale u kući, od svojih majki i očeva,

.....
⁹⁶ Lauren Gelfond Feldinger, *Unorthodox Orthodox Rabbi*, Jerusalem post, 17. maj 2005.

⁹⁷ Chaim Sadler Feller, *Female Rabbis, Male Fears*, American Jewish Congress, 82.

svesnih važnosti verskog obrazovanja ženske dece. Promene u uvođenju formalnog sticanja verskog obrazovanja donela su tek moderna vremena - pojava Haskale i reformi koje je ona izrodila.

Mnogobrojne su posledice jevrejskog prosvetiteljskog pokreta, kako negativne tako i pozitivne. Iako se svetsko jevrejstvo podelilo u četiri denominacije, ne računajući pri tom sekularne Jevreje, pozitivna promena svakako jeste promena položaja žena u tradicionalnom jevrejskom društvu. Pod uticajem liberalnih ideja Haskale, ženska deca i žene uopšte, počele su da stižu formalno versko obrazovanje. Kako su u savremnom svetu žene već u XIX veku bile zastupljene u svim profesijama, pa i sveštениčkim, Jevrejke su, svesne svojih intelektualnih mogućnosti, tek počele da traže načine da postanu rabini i uđu u rabinat.

Reformski judaizam je proklamovao jednakost muškaraca i žena još u XIX veku. Odbacujući alahičke odredbe koje se nisu uklapale u proklamovanu jednakost, reformisti su prvi ženama dozvolili ulazak u sinagoge i sticanje formalnog verskog obrazovanja. Iako su ove promene uvedene krajem XIX veka, opozicija reformskih rabina je bila jaka, tako da je prva žena rukopoložena u rabina u reformskom pokretu tek 1972. godine.

Konzervativni pokret nije proklamovao jednakost muškaraca i žena. U skladu sa svojom težnjom da održi prihvatljivu ravnotežu između tradicije i promena, konzervativci su uneli promene u alahičke odredbe koje se odnose na žene. Uveli su obavezu ženama da prisustvuju molitvi, što je značilo da se prisustvo žene računa u minjan. Kako se prisustvo računalo u korist grupe, tako je žena stekla pravo da predstavlja grupu. Ova promena je otvorila put ženskoj ordinaciji u konzervativnom pokretu. Prva žena je rukopoložena u rabina u konzervativnom pokretu 1985. godine. Procenjuje se da danas ima između tri i četiri stotine žena rukopoloženih u rabine u SAD.

Ortodoksni Jevreji se čvrsto drže pravila alaha, koja kažu da rabin može biti samo verujući Jevrejin. Bez obzira na to, ortodoksne Jevrejke koje su stekle izuzetno visoko sekularno obrazovanje počele su na samom kraju XX veka da traže ordinaciju. Jedna od njih je privatno rukopoložena u rabina 2000. godine, što je za sada izuzetak u ortodoksnom svetu.

Ako identifikujemo pravilnosti u nastanku, razvoju i realizaciji ideje o ženama rabinima kroz istoriju, u daljoj budućnosti možemo očekivati rast broja ortodoksnih Jevrejki koje će primiti semiha. Ipak, u duhu učenja rabina Nachmana iz Breslova koji je govorio da Jevreji mogu proširiti Toru i inovirati je u bilo kojoj oblasti, ali pod uslovom da svoje interpretacije ne koriste za inovaciju ili promenu bilo kog zakona⁹⁸, teško je optimistično očekivati da će Jevrejke zvanično dobiti semiha u verskim školama. Još je teže očekivati da će postati duhovne vođe u nekoj ortodoksnoj zajednici, što primer Eveline Goodman-Thau potvrđuje.

Osim toga što su Jevrejke bile prve sifražetkinje u istoriji ljudskog roda, one bi mogle predstavljati i Dom Jakovljević, a njihov zahtev za očevim nasleđstvom bi

.....
98 Tamar Frankiel, *The Voice of Sarah*, Biblio Press, New York, 1990, 13.

se mogao protumačiti i kao zahtev za nematerijalnim, duhovnim nasleđstvom Izraela. Ako bi se to nasleđstvo između ostalog ogledalo i u pravu žena na duhovno vođstvo u zajednici, onda bi nova verska praksa rukopoloženja žena u rabine mogla biti podignuta na nivo običaja koji će prihvatiti ceo Izrael. Da li će se to desiti zavisi od toga da li će ortodoksni rabini naći opravdanje za novu praksu koja se temelji na Talmudu, Midrašu ili drugim verskim spisima.⁹⁹

.....

⁹⁹ Arije Kaplan, Zbornik jevrejskih misli I, Književno društvo Pismo, Zemun, 5763/2002, 270.